

Enes Karić

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu

Bosna i Hercegovina

dreneskarić@hotmail.com

Hermeneutika i egzegeza Kur'āna Filipa Ćorlukića¹³⁷

„Ovaj Kuran nije namijenjen samo muslimanima nego svim ljudima dobre volje, bez obzira na vjersku pripadnost, svima onima koji se iz bilo kojih razloga žele upoznati s temeljima islama. S obzirom na znatno lakše čitanje u ovakvom prikazu, knjiga je posebno namijenjena onima koji se žele aktivnije uključiti u međureligijski dijalog.

Njima je zapravo nezaobilazna.“

Filip Ćorlukić, Predgovor, *Kuran*, 7.

¹³⁷ Izlaganje sa Međunarodnog naučno-stručnog simpozija "Filozofija islama" održanog 10. i 11. novembra 2023. u Islamskom kulturnom centru Zagreb, u organizaciji Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj, Naučno-istraživačkog instituta "Ibn Sina" Sarajevo i Bošnjačke nacionalne zajednice za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju. Ovaj rad je prema želji autora objavljen u izvornom obliku

„Dobronamjerno i otvorena srca učinio sam koliko sam mogao i onako kako sam znao. Nadam se da ovaj veliki posao nije bio uzaludan i da je suvremeni čitatelj dobio čitak, logičan, ispravan i zanimljiv prikaz cjelovite kuranske misli. Osim religijsko, Kuran je i kapitalno djelo svjetske kulture.“

Filip Ćorlukić, *Islam kao religija, kultura i civilizacija, Kuran*, 432.

Sažetak

U ovom eseju naznačavaju se glavni planovi koje treba proučavati kad su posrijedi djela Filipa Ćorlukića u kojima on istražuje Kur'ān, bilo da to realizira kroz prevođenje islamske svete knjige unutar njezine hrvatske jezičke prilagodbe, bilo kroz kompariranja Kurāna sa Biblijom, islama sa kršćanstvom ili pak kroz svoja osobna i njemu svojstvena proučavanja. Ovaj se esej posebno osvrće na Ćorlukićeve znanstvene oglede u kojima on pomiruje 'istinsku' znanost i 'pravu' religiju, tekstove Biblije i Kur'āna, učenja judaizma, kršćanstva i islama, postavke scijentizma i teizma.

Ključne riječi: religija, znanost, islam, predanost Bogu, Biblija, Kur'ān, čovjek, DNK, evolucija.

1. Dijaloški prinosi Filipa Ćorlukića u vremenima nakon Drugog vatikanskog koncila (uvod)

Od ranih sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća do kraja drugog desetljeća dvadeset i prvog stoljeća, ime Filipa Ćorlukića (rođen 1928. u selu Vrhovi kod Dervente) postalo je poznato dvjema različitim znanstvenim javnostima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji (ili u našim domovinskim zemljama bivše socijalističke Jugoslavije). Prvu javnost bismo mogli imenovati prirodnoznanstvenom, radi se o specijalistima u ondašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji (napose od 1965. do 1992.) koji su se bavili fizikom, hemijom i biologijom, kao i znanostima koje su dobile prefiks 'para', na primjer, 'parapsihologija'. U ovom je periodu Filip Ćorlukić napisao veliki broj radova, imao je i stekao svoje čitateljstvo, svoje znanstvene saradnike, sagovornike i reputaciju *sui generis*. U tom je periodu, dakako i kasnije, itekako priznat stručnjak na područjima proizvodnje papira, zatim u naftnoj industriji i srodnim oblastima. U skladu sa poslovnim raspoloženjem tadašnjeg vremena, radio je i u mnogim nesvrstanim zemljama, proputovao je velikim dijelovima svijeta. Osim po svojoj znanstvenoj znatiželji i budnosti spram tada kurentnih znanstvenih teorija, recimo otkrića vezanih za istraživanja na poljima DNK i srodnih oblasti, poznat je, i rekli bismo znamenit i kao osoba sa vrlo istaknutim "pustolovnim znanstvenim duhom". Ćorlukić se itekako kompetentno bavio graničnim poljima ljudske spoznaje ili područjima znanosti, propitivao je moć i nemoć znanstvene spoznaje, k tome je temeljito bio upućen u pitanja koja filozofija postavlja znanostima, ali i znanosti samoj filozofiji.

Ovdje treba imati u vidu i činjenicu da itekako dobro poznaje tadašnju evropsku i, napose, njemačku filozofsku antropologiju i njezina razmatranja o čovjeku i razlaganja mnogih pitanja 'položaja čovjeka u kosmosu', kako bi to kazao Max Scheler (1874-1928).¹³⁸ Kada danas čitamo Ćorlukićeve rasprave o čovjeku u Bibliji, Kur'ānu, u islamu, judaizmu i kršćanstvu te, napose, u znanostima, mi se osvjedočavamo u njegova velika znanja koja je plodotvorno razmjenjivao sa djelima i teorijama Arnolda Gehlena (1904-1976), Eugena Finka (1905-1975), Ericha Rothackera (1881-1965), Helmutha Plessnera (1892-1985) i drugih. Filip Ćorlukić na svoj način recipira pitanja evropske filozofije iz posljednjih desetljeća dvadesetog stoljeća, kao i iz prva dva desetljeća dvadeset i prvog stoljeća, 'moći' i 'nemoći' znanstvene spoznaje svijeta. Tim njegovim intelektualnim pregnućima potrebno je posvetiti posebnu pažnju i posve zaseban rad.

Drugu znanstvenu javnost koja je znala za Filipa Ćorlukića i čitala njegova djela označili bismo kao teološku, islamološku, religiološku, orijentalističku, dijalošku (poglavito se dijalog koji je promovirao ticao vjerskih razgovora među abrahamskim religijama: judaizmom, kršćanstvom i islamom). Svojim teorijama, studijama, esejima i knjigama, bio je poznat u ovim područjima, prije svega onim znanstvenicima, 'duhovnjacima' i teolozima koji su bili bliski ne samo njegovim naučnim i teološkim pogledima, već su ih sa njim uveliko i rado dijelili. Iako nije bio teolog, u vezi sa njegovim

138 Usp. Max Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu*, preveli Vladimir Filipović i Sulejman Bosto, izd. Logos, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

bavljenjima Biblijom i Kur'ānom te *eo ipso* judaizmom, kršćanstvom i islamom, treba kazati da je Drugi vatikanski koncil (1962-1965) itekako utjecao na njegova istančana profiliranja dijaloških tema, kao i na produbljivanje otvorenosti i spremnosti da proučava i one vjerske tradicije kojima svojim porijeklom i naukovnim stasanjem nije pripadao. U svome hrvatskom prijevodu Kur'āna iz 2001. godine, napisao je sljedeću posvetu čitateljima:

„Ovu knjigu posvećujem nadanjima da ćemo u treće tisućljeće ući s iskrenijim nastojanjima na ostvarenju ideja međureligijskog dijaloga i općeg ekumenizma. Na ostvarenje takvih spasonosnih okupljanja pozvani smo u Kuranu još u 7. stoljeću: 'O sljedbenici Knjige (Biblije, ranijih objava)! Dođite da se okupimo oko jedne riječi, koja je zajednička nama i vama...' (3,64). Četrnaest stoljeća kasnije na isto smo okupljanje pozvani odgovarajućim, razrađenim odlukama Drugoga vatikanskog sabora.“¹³⁹

I u pogledu svojih dijaloških bavljenja Kur'ānom, Filip Čorlukić je iznimno važna i osobena pojava unutar naših četverojezičkih bosanskih, hrvatskih, srpskih i crnogorskih razmeđa i susretanja. Svojim prijevodom Kur'āna na hrvatski stao je rame uz rame sa Mićom Ljubibratićem (1839-1889),¹⁴⁰ kao i sa drugim prevoditeljima Kur'āna na zapadnom Balkanu. Za razliku od Miće Ljubibratića, koji se posljednjeg desetljeća Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini (1868-1878), te u prvom desetljeću u Bosni i Hercegovini pod Austro-Ugarskim carstvom (1878-1889) bavio politikom i koji je, sljedstveno tome, svome prijevodu Kur'āna na srpski namijenio jednu nacionalnu misiju, Filip Čorlukić je prišao Kur'ānu kao svetom štivu koje potvrđuje njegova znanstvena opredjeljenja, o čemu kaže:

„Kuran sigurno više od ostalih objava naglašava potrebu uočavanja veličanstvenosti svijeta što nas okružuje. Rečeno današnjim jezikom, on nas zapravo upućuje na znanstvena istraživanja. U Kuranu nema čudotvorstva, jer čudesnost je oko nas. 'Putujte po svijetu...', promatrajte Sunce i Mjesec...', i još puno toga sličnog – stalne su kuranske poruke.“¹⁴¹

139 Posveta, *Kuran s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima*, priredio i komentirao Filip Čorlukić, izd. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2001., 5. U narednim pozivanjima na ovo djelo mi ćemo pisati jednu riječ: *Kuran* (kurzivom)

140 Mićo Ljubibratić Hercegovac (1839-1889) preveo je Kur'ān na srpski jezik, objavljen je posthumno u Beogradu 1895. u zadužbini Ilije M. Kolarca.

141 *Kuran*, 424.

2. Filip Ćorlukić – život, školovanje, poslovna karijera, bavljenje prirodnim naukama, usmjerenje prema proučavanjima Biblije i Kur'āna

U svrhu efikasne čitljivosti i prohodnosti ovoga našeg eseja, o životu Filipa Ćorlukića treba navesti ono najbitnije, to što je on sam o sebi dao.¹⁴² Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu Vrhovi, gimnaziju u Derventi. Školovanje ga odvodi na Prirodoslovno-matematički fakultet Univerziteta u Beogradu, gdje je diplomirao fiziku. U vrijeme svojih gimnazijskih učenja kao i fakultetskih studija, Ćorlukić je, osim za fiziku, pokazao i veliko zanimanje i za druge prirodne znanosti, hemiju i biologiju prije svega. U šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća radio je u različitim firmama, poduzećima i privrednim kombinatima koji su se bavili vojnom industrijom, industrijom papira, proizvodnjom i preradom nafte i tome sličnim privrednim granama. Podaci o Filipu Ćorlukiću spominju da je „radio kao nadzorni organ na gradilištima u nesvrstanim zemljama.“¹⁴³ Isti izvor daje podatak da je 1976. godine upisan na popis znanstvenih istraživača u Republici Hrvatskoj, a tokom jednog dužeg perioda, napisao je, između ostalih, i sljedeće knjige:

Mjerenje temperature u industriji, 1966; *Mjerenje protoka fluida*, 1975; *Kamo ideš čovječe*, 1983., drugo izdanje 1990;¹⁴⁴ *Tehnologija papira*, 1987; *Isus, Mesija: istina, put i život: objedinjeni tematsko sinoptički prikaz kanonskih knjiga Evanđelja*, 1. izdanje 1996., priredio Filip Ćorlukić; *Kuran: s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima*, 2001., priredio i komentirao Filip Ćorlukić; *Stipine priče i pjesme: biseri koji su u nevoljama izrastali*, 2007; *Uzroci i rasap Jugoslavije*, 2010;¹⁴⁵ *Moje sjećanje na minulo stoljeće*, 2015; *Objedinjeno evanđelje: četiri knjige kanonskih evanđelja Novog zavjeta u jednoj, tematski objedinjenoj knjizi grafički sinoptičkog prikaza*, 2016; *Quo vadis homo: katastrofa ili savršenstvo?*, 2016.

O političkim pogledima Filipa Ćorlukića može se barem nešto pročitati u intervjuu koji je dao *Nacionalu* (19. 6. 2016.).¹⁴⁶ Po svemu što smo mi mogli doznati ili pročitati, radi se o jednom humanističkom intelektualcu, čovjeku koji gaji antiratna raspoloženja, koji voli čovječanstvo i prirodu, koji se oduševljava florom i faunom, koji na svoj način vjeruje u Boga 'stvoritelja i uzdržitelja svih nas' i koji se, stoga, divi Univerzumu u njegovim multibeskracijama. O svim tim temama on ne govori u intervjuu za *Nacional* (19. 6. 2016.), već u svojim knjigama koje ćemo konsultirati u ovom našem eseju. Ali u intervjuu datom *Nacionalu*, Ćorlukić vraća pozornost na svoje poglede na današnju geopolitiku, osvrće se na Drugi svjetski rat, ističe svoj neskriveni bosanski patriotizam, izvrgava kritici Dejtonski sporazum. U razgovoru za *Nacional*, Filip Ćorlukić spominje da je papa Ivan XXIII jedan „moderni papa“, hvali pregnuća Ivana XXIII, „koji je potaknuo dijalog i solidarnost bez

142 Ove podatke donosimo na temelju napisa sa zadnje omotnice Ćorlukićeve knjige *Kamo ideš čovječe*, Prosvjeta, Zagreb, 1983. godine.

143 Usp. https://hr.wikipedia.org/wiki/Filip_Ćorlukić, pristup stranici 21. 1. 2024.

144 Predgovor za izdanje iz 1983. godine napisao je Dušan Čalić.

145 Predgovor (prolog) za ovo djelo napisao je Asaf Duraković.

146 Usp. Tamara Borić, *Interview: Filip Ćorlukić – O crkvi, religiji, državi, genetici, ratovima*, objavljeno u *Nacionalu*, 19. 06. 2016.

obzira na vjeru, što je bilo revolucionarno.¹⁴⁷ Iz ovih riječi vidi se da je dijaloška atmosfera Drugog vatikanskog koncila pozitivno utjecala na jednog svjetovnog intelektualca kakav je bio, otvorenog prema vjeri u Boga i prema dijalogu među različitim vjerama, vjerskim knjigama i svjetonazorima.

Samo se po sebi razumije da autor ove studije o Filipu Ćorlukiću nema kompetencije da valjano razumijeva ona njegova djela koja se tiču proizvodnje papira, izučavanja fluida, prerade nafte, načinima mjerenja 'temperaturnog tlaka' u industrijskim postrojenjima i tako dalje, stoga, napominjemo da pristupamo njegovom djelu na jedan 'redukcionistički način', naime, prikazujemo samo ona djela koja razumijemo. Upravo, stoga, u svrhu pisanja ovih naših stranica je djelo „Kamo ideš čovječe“¹⁴⁸, čije je prošireno izdanje izišlo pod naslovom „Quo Vadis Homo: Katastrofa ili savršenstvo?“¹⁴⁹, za nas najvažnije, dakako, nakon njegova prijevoda Kur'āna (*Kurana*) na hrvatski,¹⁵⁰ na koji se ovdje često referiramo. Ova dva djela važna su poglavito, stoga, jer iz njih se na posve jasan način mogu rekonstruirati Ćorlukićevi pogledi na čovjeka i čovječanstvo, na svijet i povijest, na religije, vjere i vjernike, sveta pisma, 'bogoduhe' spise i njihova tumačenja.

Žao nam je što izvan vidokruga ove naše studije ostaju i ona djela koja je napisao o Evanđeljima, a na neka od njih reagirao je i *Glas Koncila*.¹⁵¹ Iako bismo o „evanđeoskim“ pogledima Filipa Ćorlukića imali i znali šta reći, bolje je i mnogo uputnije, ovom prigodom u ove rasprave, kako Ćorlukićeve tako i *Glasa Koncila*, ne ulaziti. Dakako, uvjereni smo da će se ovaj 'međukatolički' dijalog privesti kraju na najbolji mogući način, ako se to već nije i dogodilo.

Knjiga „Kamo ideš čovječe“, iako pisana znanstveno egzaktno, u svome prvom izdanju 1983. godine morala je biti tretirana kao djelo 'znanstvene fantastike'. Dušan Čalić (1918-1993), u sedamdesetim i osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća visokopozicionirani partijski činovnik u Hrvatskoj, svojim predgovorom 'ideološki' je pomogao da se ova knjiga pojavi. Čalić o njoj kaže:

„Originalost [ovog] djela Filipa Ćorlukića sastoji se u tome što Ćorlukić svoja objašnjenja izvodi iz tumačenja osnovnih principa poimanja Bitka općenito, analizirajući najstarije religijske zapise i uspoređujući ih s principom rada složenih kompjutorskih sistema. Pri tome je pošao od niza pretpostavki, koje su mu poslužile kao polazišta u daljnjim analizama.“¹⁵²

Iako je knjigu vrednovao sa 'marksističkog motrišta', Čalić ju je preporučio jer je štivo nudilo nesvakidašnju inspiraciju. Kako god, ovo ideološko dovijanje pomoglo je da se knjiga pojavi i da stekne svoju reputaciju i publiku.

147 Vidjeti intervju Filipa Ćorlukića za *Nacional* (19. 6. 2016.).

148 Izdavač Prosvjeta, Zagreb, 1983.

149 Filip Ćorlukić, *Quo Vadis Homo: Katastrofa ili savršenstvo?*, izd. Fokus komunikacije d. o. o., Zagreb, 2016.

150 *Kuran*: s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima, 2001., priredio i komentirao Filip Ćorlukić

151 U intervjuu za *Nacional* (19. 6. 2016.), Filip Ćorlukić spominje da ga je *Glas Koncila* kritizirao jer je imao svoje poglede o „objedinjenom Evanđelju“.

152 Dušan Čalić, *Predgovor, Kamo ideš čovječe*, 7.

3. Znanost, Biblija i Kur'ān u obzorjima Filipa Ćorlukića

Sada nam predstoji zadaća preliminarnog oslovljavanja sržnih polazišta Filipa Ćorlukića u vezi sa znanostu, Biblijom i Kur'ānom.¹⁵³ Njegova knjiga „Kamo ideš čovječe“ ovdje je itekako važna, njegovi humanistički nazori ovdje se jasno pomalaju. To se vidi i u činjenici da on ovu knjigu posvećuje „ideji Ujedinjenih naroda.“¹⁵⁴ Praktički, „Kamo ideš čovječe“ u biti je dovođenje u vezu Staroga Zavjeta, Novoga Zavjeta i Kur'āna u dijalog sa humanističkim pozvanjima i ciljevima, ali i sa tadašnjim trendovima znanosti koje je ovaj humanista izučavao, uvažavao i poštovao. Ćorlukić ne samo da smatra, već to na mnogim stranicama i angažirano pokazuje, da Kur'ān nije oprečan Starom Zavjetu, da nije oprečan ni Novom Zavjetu. Dakako, da bi se izbjegla oprečnost između tih triju svetih knjiga, potrebno im je prilaziti sa jednog holističkog motrišta i promicati holistička čitanja i raskrivanja njihovih velikih temata i narativa. Tako u svome dokazivanju da u Bitku ima jedna povezana 'svemirska biološka zajednica'¹⁵⁵ tvrdi da će se pozivati na Mojsijevu Genezu, kao i na Kur'ān:

„Odabrat ćemo samo najkompletniji tekst, tekst o stvaranju svijeta jedne religije koja je nastala u historijsko vrijeme. To je Mojsijeva *Geneza*, pisana prvi put prije nekih tri i pol tisuće godina. Ne samo *Geneza* nego i svih pet Mojsijevih knjiga bit će nam osnovni okvir pri analiziranju. Ostale poznate tekstove uklapat ćemo po potrebi dopuna i razjašnjenja biblijskih tekstova. Kao izvanredno korisna dopuna poslužit će nam vrlo često i mnogo mlađi *Kuran*, *Kuran* je nastao prije 1400 godina i on je za razliku od ostalih vjerskih tekstova dočekaio naše dane potpuno neizmijenjen. Da ne bi bilo zabune i primjedaba da je ova analiza nekakva mješavina, napominjem da *Kuran* priznaje Bibliju, te da hebrejske i kršćanske tekstove Biblije i *Kuran*, možemo smatrati jedinstvenim tekstom.“¹⁵⁶

Također, svoje polazište dokazivanja jedne velike, jedinstvene i cjelovite teme Biblije i Kur'āna (Bog – Svijet – Čovjek – Bivstvovanje), a koja je čovječanstvu pristigla iz dubina nebeskih plavetnila, Filip Ćorlukić ne raskriva u teologiji, već to polazište on raskriva u znanosti ili znanostima u koje ima povjerenje. „Kamo ideš čovječe“ polazi od nekoliko važnih autorovih premisa ugrađenih u nekoliko pojednostavljenja, on ih nudi kao jedan dobar pedagog i učitelj koji želi da njegovi učenici ili studenti imaju povjerenje u to što im izlaže. Da bi pokazao da se Jedan Svemirski Um doista obraća čovječanstvu i komunicira sa njim, kao i to da su Biblija i Kur'ān, među drugim 'bogoduhim' štivima rezultat tog obraćanja Svemirskog Uma čovječanstvu, Filip Ćorlukić poseže za kompjuterima ili računarima te programima koji su u njih unaprijed dati, instalirani, umetnuti, pohranjeni. Ali naravno, kompjutere je napravio ljudski mozak:

153 Dobro je u vezi sa Ćorlukićevim tumačenjima Kur'āna prisjetiti se Morisa Bikaja (Maurice Bucaille) i njegove knjige *Biblija, Kur'ān i nauka (La Bible, le Coran et la Science)*, usp. izdanje na bosanskom u Sarajevu, 2001.

154 Usp. Filip Ćorlukić, *Kamo ideš čovječe*, 5.

155 *Kamo ideš čovječe*, 50.

156 *Kamo ideš čovječe*, 70-71.

„Danas se svi slažu da je ljudski mozak vrhunac razvoja u Sunčevom sistemu, dok za one koji vjeruju da u svemiru nema drugih razumnih bića, taj je mozak vrhunac za cijeli svemir. No kako je izgrađen ljudski mozak, kako nastaje i kako se razvija? Ljudski mozak, kao i svi organi ljudskog tijela, izgrađuju se po projektima i uputama sadržanim u molekulima DNK! Tek oplođena stanica ima u sebi sve ‘zapisano’. Da li je onda vrhunac razvoja ljudski mozak kao takav, ili je to naša biološka programska traka koja upravlja izgradnjom mozga?“¹⁵⁷

Ćorlukić na prijemčiv način objašnjava modalitete kako shvatiti funkcioniranje DNK, odnosno <biološke programske trake>, ukazuje da se u tehnološkim primjenama današnjeg doba može posve jasno pokazati šta to jeste program pohranjen u kompjutere (na sličan način kao i DNK u živa bića) te kako se taj program i taj DNK <izvanjski> očituju i realiziraju.

„Tehnološko-ekonomsku optimalizaciju proizvodnje danas u mnogim pogonima obavljaju kompjutori. Čovjek izrađuje programe, propisuje uvjete i određuje šta je bitno za optimalan rad.“

„Danas postoje potpuno automatizirane tvornice. Proizvodnjom upravljaju kompjutori, dok operatori uređaja u klasičnom smislu te riječi i ne postoje.“

„U jednoj šećerani, tvornici papira i celuloze, ili rafineriji nafte, postoji niz potpuno odvojenih pogona. Svaki od tih pogona možemo smatrati tehnološki zaokruženom cjelinom.“¹⁵⁸

Ćorlukić podsjeća da iza mnoštva ovih odvojenih pogona u nekom sektoru proizvodnje ima jedan „centralni računar“:

„Centralni računar prima od pogonskih računara informacije o radu pojedinih pogona i na temelju tih informacija usklađuje rad pogona. Centralna jedinica ‘ne vodi brigu’ o svim detaljima rada pojedinih pogona, nego samo prati i obrađuje one informacije koje su bitne za optimalan rad cijele tvornice. Radom pojedinih pogona – do određenog nivoa autonomije – upravljaju pogonski procesni računari, dok pojedine parametre (tlak, temperaturu, itd.) samostalno održavaju odgovarajući automatski regulatori, ali opet na osnovi zadanih vrijednosti koje dobivaju od svoga pogonskog računara.“¹⁵⁹

Ne iznevjeravamo teorijske nakane Filipa Ćorlukića ako ustvrdimo da on poseže za metaforama (na primjer, ‘centralni računar’) da bi svoje čitatelje na jedan heuristički način uveo u razmišljanja o Bogu i svijetu ili o Bogu i Univerzumu, Bogu i stvaranju. Ćorlukić ima svoj osoben pojmovni instrumentarij, on se drži svoje struke inženjera i zgotovljava izobilne ‘doline metafora’ da bi objasnio ‘suštinu stvari’. Ne treba mu zamjeriti kad pribjegava vrlo uočljivim pojednostavljenima kao što je ovo:

157 *Kamo ideš čovječe*, 28.

158 *Kamo ideš čovječe*, 30.

159 *Kamo ideš čovječe*, 31.

„Rad procesnog računara možemo opet usporediti i s radom programatora automatskog stroja za pranje rublja. Obje naprave obavljaju svoje zadatke po unaprijed programiranom redoslijedu.“¹⁶⁰

Filip Ćorlukić nas, polahko ali sigurno, od mašina i kompjutera vodi do Boga Stvoritelja i Njegova izobilnog stvaranja milijardi svjetova i Svojih stvorenja po ‘unaprijed zadatom’ programu:

„Nastanak, rast i razvoj živih bića na Zemlji odvija se prema vrlo složenom i razrađenom programu. Povremeno nastaju promjene, pojavljuju se nove osobine koje kasnije ostaju, pa govorimo o razvitku od najjednostavnijih, prema sve složenijim oblicima. Taj se ‘program’ odvija već milijunima godina.“¹⁶¹

Za Filipa Ćorlukića nema nikakve sumnje da središnje mjesto u svim živim organizmima zauzima molekula DNK. Ta ‘famozna molekula’ DNK je tu u živim bićima mimo njihove volje.

„Programska naprava, naprava što odgovara onom programatoru stroja za pranje rublja, jest ona famozna molekula DNK u koju je do najsitnijih detalja uprogramirano – ali s nizom alternativnih mogućnosti – što i kako treba biti. To znači da u živoj stanici svakog organizma postoji niz kompletnih programa razvoja. U suvremenoj kompjutorskoj tehnici sama oprema (misli se na sve tehničke naprave) naziva se prema engleskom ‘hardware’. Raspored i sistem ‘pritisnute dugmadi’ predstavlja, zapravo, sadržaj teksta Programa, ili biotehničku uputu. Te projekte, upute i programe danas obično zovemo ‘software’. Prema tome svaka živa stanica posjeduje ‘software’ i ‘hardware’ (program i opremu).“¹⁶²

Dakako, prema mišljenju Filipa Ćorlukića, sveprožimajući sektor DNK nije samo nešto što je dodijeljeno planeti Zemlji i milionima njezinih živih bića. On smatra da DNK ima veze sa cijelim svemirom, sa multiverzumima, rečeno jezikom današnje fizike:

„U ovom djelu [to jest „Kamo ideš čovječe“] željeli smo ukratko skrenuti pažnju čitalaca na nivo i pravce suvremenih razmišljanja o svemirskoj biološkoj zajednici. Ako prihvatimo takvu tezu, tada proizlazi da je naša famozna ‘programska traka’ - molekula DNK – zapravo programirana za cio svemir, ili u najmanju ruku za našu galaksiju. Jedinствен svemirski program za razvoj živog svijeta – od amebe, preko prelaznih oblika, sve do razumnih bića!“¹⁶³

Ovi navodi Filipa Ćorlukića su dostatni da vjerno nagovijeste šta je njegova namjera u ovoj i drugim knjigama koje posvećuje ‘velikim tajnama Univerzuma’ ili pak onom Svjetskom Razumu koji stoji iza, koji svemu daje pravce odvijanja, bivstvovanja i preobražavanja. Materija svijeta nije sama, baš kao što je nemoguće da stroj za pranje rublja sam sebi zada program po kojem radi. Nepotrebno je posebno insistirati na tome da je u filozofiji i teologiji, u njihovim različitim školama od patristike do islamskih *mutakallimūna* (sistemskih teologa) domišljen takozvani ‘kosmološki dokaz’ da Boga ima i da On jeste.

160 *Kamo ideš čovječe*, 31.

161 *Kamo ideš čovječe*, 32.

162 *Kamo ideš čovječe*, 33.

163 *Kamo ideš čovječe*, 50.

Iz činjenice da postoje sazviježđa, te potom jata sazviježđa, proizilazi da ima Boga i da On jeste. To da li jata sazviježđa raskrivaju Boga ili Ga skrivaju sada je posve drugo pitanje, teško za riješiti, baš kao što je teško riješiti dilemu u optici kako to da svjetlost popunjava svaku poru bezbojne staklenke, da pritom svjetlost i dalje ostaje svjetlost, a staklenka – staklenka! Neki islamski mistici su pak sa svoje strane govorili da je svemirski zjap najveći ‘Božanski izum’ ili Božansko stvorenje. ‘Bog je prvo stvorio prazninu’ ili ‘nepojamno veliki zjap’, a potom ili možda istovremeno, u taj zjap iz Svoje Posvudašnje Svemoći otiskuje stvorenja koja teku i kreću se među se čvrsto povezana.

Filip Ćorlukić posve je svjestan da je njegova kazuistika posredstvom DNK, softwara, hardwara i tako dalje, jedno vrijedno ‘teorijsko dovijanje’ dovedeno do riječi poradi toga da se objasni tajna zašto Univerzum jeste, bolje kazati: kako Univerzum jeste.

Tokom XIX i XX stoljeća bilo je mnogo znanstvenih ili naučnih hermeneutika Biblije, o tome je izrasla golema literatura. Jednako tako je došlo i do znanstvene hermeneutike Kur’āna kako na islamskom Istoku tako i na Zapadu. Pokazalo se, ipak, da sveti tekst na neki način bježi i izmiče scijentizirajućem umu, baš kao što i svijet tom scijentizirajućem umu pokazuje uvijek nove koprene, nova vela Māye. I nikada ne znamo koja vela jesu ona prava ili su pak sva ona prava. Djela Filipa Ćorlukića su na neki način sama po sebi jedno ili više dobro osmišljenih bavljenja tim koprenama svetoga teksta i njegovih poruka odaslanih u velima *Verbum Dei*.

U svome prijevodu *Kurana* na hrvatski, u toj temeljnoj knjizi islama, tragao je za nekom, uvjetno bismo rekli - DNK. Obradovao se kad se upoznao sa istraživanjima Kur’āna Rešada Halife, „egipatskog biokemičara, koji radi u SAD.“¹⁶⁴ U bitnome, istraživanja Rešada Halife pripadaju područjima statističke lingvistike koja je primjenjiva i primijenjena na izvornik. Prema njegovu tumačenju, tajna Kur’āna sadržana je u broju devetnaest. Ćorlukića je to otkriće oduševilo i kaže:

„Kao prvo, Kuran ima 114 poglavlja, a taj broj je djeljiv sa 19 – što može biti puka slučajnost. Ispred svih poglavlja (osim jednog) nalazi se ista rečenica, tzv. ‘pečat’, odnosno ‘Bismille’. Broj slova te rečenice pisane na arapskom jeziku ima 19 slova! To već smanjuje vjerojatnoću slučajnosti. Nije poznato je li u proteklih 14 stoljeća itko došao na ideju o broju devetnaest kao nekakvoj šifri, ali ako jest, njemu je bilo praktično nemoguće upuštati se u šire i složenije provjere. Međutim, dr. Rešad je imao na raspolaganju kompjutore i obilato se koristio njima. Ovdje ćemo vrlo sažeto navesti rezultate nekih njegovih istraživanja. Tekst već spomenutog pečata na našem jeziku glasi: ‘U ime Boga, Sveopćeg Dobročinitelja, Milostivog!’ Te iste riječi nalaze se mnogo puta u cjelokupnom tekstu Kurana: ime – 19 puta, Bog – 2698 puta, Sveopći Dobročinitelj – 57 puta. Svi ovi brojevi djeljivi su s brojem 19, što već praktično isključuje slučajnost!“¹⁶⁵

Na ‘naučno tumačenje Kur’āna’ Filip Ćorlukić gleda kao na proces paralelan sa ‘naučnim tumačenjem univerzuma’. U nekoliko svojih knjiga želi i sebe i nas da pripremi na to da se treba dovoditi u

164 *Kuran*, 414.

165 *Kuran*, 414.

vezu čuđenje nauke i čuđenje religije u raskrivanju čuda Bivstvovanja. Njegov prijevod Kur'āna na hrvatski imao je i taj polog u vidu. Svoju prilagodbu Kur'āna na hrvatski podijelio je u tematske oblasti: A) Poziv Muhammedu da objavljuje, B) Odziv na događaje, obećanja, C) Smak svijeta i polaganje računa, D) Vjerovjesnici, E) Svjedočenja, F) Ekumenska interpretacija ranijih objava itd. U ovim prevoditeljskim naporima jasno se vidi znanstveno razvrstavanje diskursa Kur'āna po temama, što je u engleskoj orijentalistici označeno sintagmom 'the thematic rearrangement of the qur'ānic chapters...'¹⁶⁶

Krenemo li dalje pravcima kojima je svoje čitatelje poveo za ruku, vidimo da na stranicama knjige „Kamo ideš čovječe“ prihvata evoluciju u prirodi, baš kao što evoluciju prihvata i na drugim planovima, između Starog Zavjeta, Novog Zavjeta i Kur'āna. „Mozak se razvijao [evoluirao] po tipičnom sistemu nadogradnje novih elemenata i proširivanjem kapaciteta.“¹⁶⁷, tvrdi. Na neki način, ljudski mozak u čovjeku ima ulogu centralnog kompjuterskog procesora. Ćorlukić to ilustrira velikim brojem primjera reagiranja ljudskoga tijela na okolinu, npr. lučenje žlijezda, funkcioniranje krvotoka itd. Karakterističan je ovaj pasaż koji ispisuje:

„Organizam kao cjelina ima svoje posebne senzore, pomoću kojih prati određene događaje u okolini. To su senzori za vid, sluh, njuh, opip, bol i temperaturu. Ako nastane stvarna ili vjerojatna opasnost, tada se pokrene čitav sistem preventivne odbrane. Površinske žile se stežu (čovjek problijedi), tako da u slučaju ranjavanja ne dođe do velikog gubitka krvi. Mišići se napajaju povećanom količinom krvi (srce brže kuca), u kojoj se automatski povećava sadržaj hranjivih tvari, tako da se u slučaju potrebe može efikasnije suprotstaviti opasnosti ili pak pobjeći. U međuvremenu, mozak je mogao procijeniti situaciju i narediti poduzimanje odgovarajućih mjera. Ako je u šumi pred čovjeka iznenada iskočio vuk, tada se čovjek brani ili bježi. Međutim, alarm je mogao biti i lažan. Ako je umjesto vuka istrčao zec, čovjek će se također uplašiti, preventivna automatska zaštita djelovat će na isti način, ali čim mozak shvati da nema opasnosti, sve se vraća u početno stanje.“¹⁶⁸

Ovim nas postupno vodi do pitanja: A šta je sa cijelim Univerzumom ili Multiverzumima? Da li su oni jedna cjelina koja ima, tamo iza, ali opet tu i posvuda, ono nešto objediniteljsko, onaj 'centralni računar', rečeno njegovim riječima, koji sve povezuje i objedinjava, kao što mozak objedinjava sve u ljudskom organizmu? Ćorlukić na ovo pitanje odgovara potvrdno, s vremena na vrijeme u poglavljima koja ispisuje daje ili nagovještava takve odgovore:

„Možda je to, zapravo, sve mnogo šire nego što mislimo. Molekule DNK imaju u sebi programe za izgradnju mozga. Zašto i one na neki način ne bi mogle sudjelovati u procesu razmišljanja i zamišljanja? Biljke uopće nemaju mozak pa ipak žive vrlo složenim životom. Danas ima sve više dokaza da biljke i komuniciraju i to ne samo između sebe, nego uopće reagiraju na pojave

166 O ovome su napisana brojna djela, usp. Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'ān*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1994.

167 *Kamo ideš čovječe*, 35.

168 *Kamo ideš čovječe*, 35.

u živom svijetu. Premda je mozak izvršni organ 'razmišljanja', možda u tome ne sudjeluje samo on.¹⁶⁹

Ovim pasażom Ćorlukić nas suočava sa pitanjima o tome da li iza naših kognitivnih, intuitivnih, emocionalnih, uobraziteljskih sposobnosti (kao i, također, sposobnosti u vegetativnom i animalnom svijetu) ima i jeste još neka sila, još neki 'centralni univerzumski procesor'? Drugim riječima, da li se multiverzumi u kojima smo odvijaju, da li bivstvuju po programima koji su u njih unaprijed pohranjeni?

Kao što vidimo sa mnogih stranica njegovih knjiga, smatra da Stari Zavjet, Novi Zavjet i Kur'ān, na svoj način, ne samo da ukazuju na ove primordijalne i vječne programe u Svemiru, već su na neki način i njihov izraz, pa i jedna efikasno sročena informacija o njima. U poglavljima „Programi živoga svijeta,¹⁷⁰ „Polazišta¹⁷¹ i „Postanak svijeta,¹⁷² on to posve jasno saopćava, pa i onda kada se poziva na indijske vede:

„Još ćemo samo napomenuti da prema najstarijim indijskim vedama Svjetlost predstavlja vječno izražavanje (manifestaciju) Apsoluta. Postoji samo preobrazba Apsoluta u pojavnosti, a to je trajan proces.¹⁷³

4. Kur'ān kao Univerzum u Riječima

Potrebno je da se sada usredotočimo na Ćorlukićeva viđenja Kur'āna i posezanja za njegovim stavcima i pasażima, sve to u kontekstu njegovih znanstvenih tumačenja svijeta. I ovdje smo dužni dati dvije važne napomene koje dobro objašnjavaju polazišta u njegovim recepcijama Kur'āna. Prvo, Kur'ān je za Ćorlukića jedna 'knjiga ili poruka kontinuiteta'. Nema oštarih oprečnosti između velikih vjerskih ili religijskih štiva čovječanstva i Kur'āna kao 'posljednjeg Testamenta čovječanstvu'. U ovom smislu zanimljiv je pasaż:

„Odabirući samo ono najstarije i najizvornije [za knjigu „Kamo ideš čovječe“], a zanemarujući sve naknadne primjese i utjecaje, svi stari mitovi, sve početne ideje različitih religijskih filozofija stapale su se u jednu jedinstvenu kratku poruku. Od sumerskog epa o polubogu kralju Gilgamešu, pa sve do Kurana – sve se slilo u jednu toliko logičnu cjelinu, da se čak i najfantastičnije pretpostavke počinju pojavljivati kao razumni zaključci.¹⁷⁴

Iz ovog prozilazi da se i Ćorlukićev prijevod Kur'āna na hrvatski, kao i knjiga „Kamo ideš čovječe“, pomaljaju kao jedna logična cjelina koja stranice i poruke Kur'āna odčitava u davnim religijskim tekstovima Indije, Kine, Irana, drevne Grčke i Bliskog istoka. Filipu Ćorlukiću u tom pogledu treba

169 *Kamo ideš čovječe*, 43.

170 *Kamo ideš čovječe*, 44-50.

171 *Kamo ideš čovječe*, 51-63.

172 *Kamo ideš čovječe*, 67-71.

173 *Kamo ideš čovječe*, 70.

174 *Kamo ideš čovječe*, 19.

odati priznanje na visprenom povezivanju davnih i drevnih, rekli bismo vječnih vjerskih štiva i poruka sa današnjim holistički koncipiranim porukama znanosti, onim porukama koje omogućuju čovjeku da te znanosti ljudskog dvonošca kompetentno upute i dovedu na staze čuđenja!

Drugo što na važan način obilježava mišljenje i teoriju Filipa Ćorlukića jeste njegovo shvatanje da postoje četiri važne skaline Bivstvovanja:

„Da rekapituliramo:

- a) Osnovni oblik Postojanja je energija.
- b) 'Sažimanjem' i posebnim organiziranjem energije nastaje drugi stupanj Postojanja. To je materija.
- c) Posebnim organiziranjem materije i energije nastaje treći stupanj Postojanja. To je Život.
- d) Posebnim organiziranjem žive materije nastaje podloga, koja ponekad omogućuje manifestiranje Razuma, što je četvrti i najviši stupanj Postojanja.¹⁷⁵

Polazeći od rečenoga (Energija – Materija – Život – Razum), Ćorlukić izjavljuje da „u svemiru postoji ujedineni opći Razum u bilo kakvom obliku“,¹⁷⁶ nadalje, taj „svemirski razum je u stalnoj ekspanziji i razvoju“,¹⁷⁷ k tome, u „molekuli DNK programiran je univerzalni svemirski program“,¹⁷⁸ također, „razvoj je svuda u toku i svuda u svemiru gdje se za to pojave uvjeti“,¹⁷⁹ napokon, ljudski mozgovi su „jedinični elementi Svemirskog razuma“,¹⁸⁰ k tome svemu, „aktivne intervencije na Zemlji [od strane Svemirskog razuma] počele su u doba koje Biblija [i Kur'ān] definira(ju) pojavom Adama“,¹⁸¹ i posve na kraju, „stari tekstovi i mitovi na bilo koji način saopćeni su nam od predstavnika Svemirskog razuma“. ¹⁸² Vidjet ćemo domalo kasnije da Filip Ćorlukić smatra da je anđeo ili melek Džibril (Gabrijel) važan član ovih predstavnika Svemirskog razuma.

Sve dosad rečeno bilo nam je svojevrsna priprema da makar ukratko pokažemo u čemu se sastoje glavni nacrti jedne 'egzegeze i hermeneutike Kur'āna' koju je shvatljivo i razložno ponudio Filip Ćorlukić. Kad je posrijedi sam fenomen objavljivanja Kur'āna Poslaniku Muhammedu, u poglavlju *Kuran* u svojoj knjizi „Kamo ideš čovječe“, ukazuje da je „u stanju transa Muhammed gubio vezu s okolinom“. ¹⁸³ Nadalje:

„Komuniciranje, odnosno primanje poruka [Kur'āna], obično nije ostvarivano u neposrednom razgovoru s Džebraiilom kojeg je Muhamed u svojim vizijama vidio samo nekoliko puta.

¹⁷⁵ *Kamo ideš čovječe*, 53.

¹⁷⁶ *Kamo ideš čovječe*, 53.

¹⁷⁷ *Kamo ideš čovječe*, 53.

¹⁷⁸ *Kamo ideš čovječe*, 54.

¹⁷⁹ *Kamo ideš čovječe*, 54.

¹⁸⁰ *Kamo ideš čovječe*, 54.

¹⁸¹ *Kamo ideš čovječe*, 54.

¹⁸² *Kamo ideš čovječe*, 54.

¹⁸³ *Kamo ideš čovječe*, 306.

Međutim, što se tiče samog načina primanja poruka, Muhamedu je rečeno da je Gabriel
... po Božijoj zapovijedi stavio tebi na srce Kuran...

(K. 2,97)

Kao ojačanje tvrdnji o porijeklu Kurana kaže se:

Donio ga je Ruhul-kudus od tvoga Gospodara...

(K. 16, 102)

Odnosno:

Njega je dostavio Er-Ruhul-emin na tvoje srce...

(K. 26, 193-194).¹⁸⁴

Fenomen objavljivanja Kur'āna Ćorlukić opisuje ovako:

„Muhamedova okolina vidjela je u njegovom transu nešto božansko, dok su mu neprijatelji – a imao ih je u početku dosta – u tome vidjeli znakove opsjednutosti, slične transu vračeva. Muhamedu je bilo najvažnije ono što mu je bilo kazivano u stanju transa. Poruke su dolazile od Boga, a same je riječi u Božije ime izgovarao glas anđela.“¹⁸⁵

Ćorlukić na više mjesta u svojim poglavljima koja je napisao o Kur'ānu na svoj način pokazuje da islamska sveta knjiga, sama po sebi, posvjedočuje bit ili suštinu Postojanja. Kur'an razgllašava i objelodanjuje istinu o Stvarnosti, u bitnome oglašava onu istu poruku koja je u Tori oglašena Mojsiju ili u Evanđeljima Isusu Kristu. Upravo to posvjedočuje Ćorlukić:

„Svrha objavljivanja *Kurana* jasna je. Ona se ni u kom slučaju ne sastoji u stvaranju nove religije, u propovijedanju nove istine. Kuran u cijelosti usvaja ono što je objavljeno od Mojsija do Isusa. Jedino ne priznaje neka tumačenja tih objava. Kuran je u prvom redu tumač tih ranijih objava i on korigira ono što su ljudi naknadno izmijenili u tim objavama.“¹⁸⁶

U svojoj hermeneutici i egzegezi Kur'āna, opredjeljuje se putanjom tumačenja koja je bila draga (i još uvijek je!) muslimanskim modernistima XIX i XX stoljeća, to jest, da Poslanik Muhammed nije došao poradi toga da izvodi neka čuda, već da oglasi veliko povjerenje „svemiraca“ u ljudski razum:

„Muhamedovo djelovanje u znatnoj se mjeri razlikuje od djelovanja ranijih poslanika. Pored ostalog, tu nema traga čudotvorstvu. Čini se da su se svemirci prestali koristiti psihološkim šokovima izazivanim čudotvorstvom. Činjenica je da je upravo čudotvorstvo najčešće kretalo krivim putevima. Već u samom načinu objavljivanja Kurana ističe se želja da se izbjegnu čudotvorstva.“¹⁸⁷

184 *Kamo ideš čovječe*, 306.

185 *Kamo ideš čovječe*, 307.

186 *Kamo ideš čovječe*, 309.

187 *Kamo ideš čovječe*, 312.

Ćorlukić posebno ističe integrativnost Kur'āna spram vjerskih osoba judaizma i kršćanstva. Ukazuje na taj integrativni „položaj Muhameda u toj posljednjoj Džebrailovoj (Gabrijelovoj) interventnoj akciji“ te u izobilju navodi alineje Kur'āna koje se odlikuju svojom svjetskošću:

„Svi ljudi bili su samo jedan narod... (K. 10,19)

Svaki narod ima svoj rok... (K. 7,33)

I prije tebe smo slali ljude kojima smo objavljivali isto što i tebi... (K. 21,7)

Recite: 'Mi vjerujemo u Boga i ono što nam je objavljeno i što je objavljeno Ibrahimu (Abrahamu), Ismailu (Izmaelu), Ishaku (Izaku), Jakubu (Jakovu) i potomcima njihovim i vjerujemo onom što je dao Musau (Mojsiju) i Isau (Isusu)... Mi ne pravimo razlike između ni jednog od njih...'“ (K. 2,136 i 3, 84).

Filip Ćorlukić je oduševljen cjelovitošću i integrativnošću ili pak uključivošću /inkluzivnošću/ Kur'āna. Nakon čitanja ovakvih stavaka kaže:

„Sve je jasno [iz ovih stavaka Kur'āna]. Za razliku od ranijih objava, ovom je prilikom svemirac Džebrail pune 23 godine objavljivao sadržaj cjeline, dio po dio.“¹⁸⁸

U vezi s Kur'ānom tvrdi da ta sveta knjiga uporno „ističe kontinuitet objava i jedinstvenost ideja koje se objavljuju od pradavnih vremena pa do Muhameda.“¹⁸⁹

Na jedan posredan način ističe da se cjelovitost Univerzuma u neku ruku očituje ili pomalja u predanosti Univerzuma Bogu. Upravo na tom tragu, Ćorlukića oduševljava sama riječ *islām* koja znači 'predanost Bogu', na taj način on razumijeva zahtjeve Kur'āna da čovječanstvo treba da bude 'predano Bogu'. Većina muslimanskih filozofa i teologa bi potvrdila da je na pravi način shvatio riječ *islām* (doslovno: *predanost Bogu*); „svemirac Džebrail“ (anđeo Gabrijel) je – da se poslužimo Ćorlukićevim pojmovnim instrumentarijem – od Božijih poslanika i njihovih naroda i zajednica tokom cijele povijesti tražio samo tu 'predanost Bogu'. Naravno, pod sintagmom „svemirac Džebrail (Gabrijel)“ ne treba čitati nešto kao „kosmonaut Džebrail (Gabrijel)“, jer takvo što Ćorlukić nema na umu.

Poslušajmo i ovaj pasaż kad tumači redak Kur'āna u kojem Bog traži od čovječanstva da sa Njim komunicira *islāmom*, da Mu iskazuje *islām* („Kod Boga je prava vjera samo islam...“ K. 3,19):

„Pa što je islam? Je li to nešto drugo [u odnosu na judaizam i kršćanstvo]? Da li ovaj ajet poništava sve one brojne ajete koji govore o kontinuitetu istog? Prema tumačenju prevodioca Kurana dr. Čauševića, islam znači: stupiti u istinski mir i prigrliti ga. Sljedbenik islama mora s Bogom i s ljudima živjeti u potpunom miru, dajući svakome što zaslužuje i što mu se mora dati. Pa zar to nije drugim riječima izrečena I i II zapovijed, za koje je Isus tvrdio da su temeljne i najvažnije? Zar to nije ono isto Pravilo ponašanja, koje su svojim riječima

¹⁸⁸ *Kamo ideš čovječe*, 314.

¹⁸⁹ *Kamo ideš čovječe*, 315.

propovijedali Buda, Zaratustra, Eknaton, pa čak i drevni Gilgameš? Islam nije drukčija religijska Filozofija, nego samo arapski naziv za način ponašanja kakav su propovijedali i svi poslanici prije Muhameda.¹⁹⁰

Ovu dionicu našega eseja dobro je privesti kraju posežući za onim Ćorlukićevim napomenama iz kojih vidimo njegovo insistiranje na tome da su poruke Biblije i Kur'āna, kao i drugih drevnih religijskih štiva, na neki način onaj jedan, da kažemo metaforički DNK iza kojeg stoji Svemirski Razum („Svemirska zajednica“,¹⁹¹ kako kaže) koji svemu daje smisao i razložnost, pa i – kad je čovjek posrijedi – moralnu svrhovitost. Nebeske knjige, nebeska štiva dolaze da čovjeka moralno preporode. Ta moralna preporađanja čovječanstva ne mogu biti bez „zahvata svemiraca“, kaže Ćorlukić:

„Svi zahvati svemiraca, pa čak i ekstremni zahvati biološke selekcije i uništavanja najneuspjelijih sojeva, svodili su se uvijek na to da od polučovjeka postane čovjek, razumno i socijalno biće u najširem smislu. Osim uništavanja, kojim su se svemirci davno prestali koristiti, preostali su jedino [moralni] poticaji. Tu, na razini razuma, automatika je nemoćna. U brojnim sugestijama i uvjeravanjima najglavnije je nastojanje da se prihvati Planetarno i Svemirsko Pravilo ponašanja koje Biblija naziva 'ljubav', a Kuran 'islam'. To je veza, uže spasa koje nam je bačeno.

'I svi se držite Božjeg užeta, vjere islama [predanosti Bogu] i ne razilazite se u razne grupe.'
(K. 3, 103)¹⁹²

5. Jezik Ćorlukićeva prijevoda Kur'āna na hrvatski

Izlazak Ćorlukićevog prijevoda Kur'āna na hrvatskom jeziku 2001. godine¹⁹³ nije iznenadio one koji su poznavali znanstvena opredjeljenja i postignuća ovog učenog intelektualca, kosmopolite i inženjera. Sve što smo u ovom eseju do sada rekli jeste na neki način Ćorlukićev komentar fenomena zvanog Kur'ān. Podsjetimo još jednom, Filip Ćorlukić obradovao se porukama Drugog vatikanskog koncila, posebno njegovim dijaloškim inputima i priznanju da i jevreji i kršćani i muslimani vjeruju u istog, jednog, jedinog živoga Boga! Sve od sredine šezdesetih godina XX stoljeća prionuo je da proučava planetarno poznate religijske spise, Avestu, Vede, Bibliju, Kur'ān itd., potom Talmud i Hadis, k tome, proučavao je i opsežnu komentatorsku i hermeneutičku literaturu o ovim 'bogoduhim religijskim štivima'. Ovdje nemamo prostora da pokažemo koje je sve evropske i zapadne izvore koristio u proučavanju Kur'āna, ali je važno spomenuti engleskog prevoditelja Kur'āna po imenu John Medows Rodwell (1808-1900).¹⁹⁴ Naime, Rodwellov prijevod Kur'āna Ćorlukiću je bio zanimljiv

190 *Kamo ideš čovječe*, 317.

191 *Kamo ideš čovječe*, 323.

192 *Kamo ideš čovječe*, 323.

193 To jest *Kuran: s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima*, priredio i komentirao Filip Ćorlukić, izd. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2001.

194 Usp. *The Koran*, translated by John Medows Rodwell, izd. Bantam Classic, New York, 2004.

uslijed pokušaja da se u prijevodu ponudi vremenski slijed sūra ili poglavlja u objavljivanju Kur'āna (od 610. do 632. godine po 'Īsāu al-Masīhu ili Isusu Kristu).

Ovdje tek preliminarno napominjemo da su klasični muslimanski komentatori znali za ustrojstvo Kur'āna po 'vremenskom slijedu objavljivanja', međutim, ima 'obredni Kur'ān' (*al-qur'ān al-muta'abbad*) koji je vječni Kur'ān, onakav kako je zapisan na nebeskoj 'Ploči Pomno Čuvanoj' (*Tabula Secreta*). To je Kur'ān koji nije 'ustrojen' po vremenskom slijedu objavljivanja, nego je njegov arapski original onaj iz *Tabula Secreta*, onaj koji hāfizi znaju napamet. I Kur'ān koji je ustrojen od ljudi 'po vremenskom slijedu objavljivanja' riječima i rečenicama istovjetan je Vječnome Kur'ānu. Razlika je posve formalna, prva se zbirka Kur'āna čita hronološki (da ne kažemo historijski), druga se zbirka Kur'āna čita kao da si natkučen nad nebesku Ploču Pomno Čuvanu (*al-lawḥ al-mahfūz - Tabula Secreta*).

Zašto je u svome hrvatskom prijevodu Kur'āna Filip Ćorlukić posegnuo za hronološkim ustrojem poglavlja Kur'āna? Iz literature o Kur'ānu, kako islamske tako i kršćansko-jevrejsko-evropske i zapadne, saznao je za teške probleme u razumijevanju Kur'āna ako onaj koji Kur'ān čita u arapskom originalu ili koji ga čita u prijevodu, ne zna za 'vremenski razvoj tema' ili za 'vremensko /hronološko/ proishođenje motiva Kur'āna' jednih iz drugih. Intelektualci koji imaju 'filozofijske sklonosti' govore o tome da je ovdje riječ o saznavanju temporalnog razvoja ideja u Kur'ānu' ako se čita po vremenskom slijedu objavljivanja sūra. Dakako, za tradicionalne muslimane Kur'ān nije filozofska knjiga, te prema tome, nije kompendijum nekakvih 'ideja' u filozofskom smislu te riječi. Bilo kako bilo, rasprava o potrebi vremenskog ustrojstva poglavlja Kur'āna još uvijek traje u onome što bismo nazvali hermeneutikom i egzegezom Kur'āna u Evropi i na Zapadu.

Uz tu prvu 'hronologijom obilježenu karakteristiku' Ćorlukićeva prijevoda Kur'āna na hrvatski, kao drugu važnu karakteristiku spomenuli bismo terminologiju, nomenklaturu i pojmovni instrumentarij koji je Ćorlukić impregnirao na stranice ovog djela. Imajući u vidu najšire kategorije hrvatskog čitateljstva, želio je da čitateljima kazivanja Kur'āna jezički budu razumljiva i nastojao da im Kur'ān učini receptibilnom knjigom.

Osvrnemo li se ukratko na područja koja su vrlo zanimljiva sociolingvistici, Ćorlukić vrši ili daje jednu svoju 'hrvatsku prilagodbu' prijevodnoga jezika u *Kuranu*. Primjera ima napretek. Tako arapsku sintagmu *yuqīmūna ṣ-ṣalāta* prevodi na hrvatski riječima 'mole se' (to jest, oni koji vjeruju u Boga, 'mole se Bogu').¹⁹⁵ Gledano iz područja sociolingvistike, literatura o islamu pisana k/od Bošnjaka za spomenutu sintagmu *yuqīmūna ṣ-ṣalāta* obično nudi 'obavljaju *namāz*'. Dakako, *namāz* je perzijska riječ koja znači 'molitva'. 'Obavljati *namāz*' ušlo je u bosanski jezik prije više od pet stoljeća. Ali u hrvatskom jeziku *namāz* je manje poznata riječ, te se Ćorlukić opredjeljuje za 'mole se' ili 'obavljaju molitvu'. Naime, bosanskohercegovački muslimanski prevoditelji Kur'āna smatraju da *namāz*, kad je posrijedi 'komuniciranje s Bogom', ima viši status od *molitve*. Perzijska riječ *namāz* (i arapska riječ *ṣalāt*) jesu, na neki način, u Weltanschauungu islama najviše moguće komuniciranje s Bogom

¹⁹⁵ *Kuran*, 273.

od strane ljudi. U neku ruku, *namāz* i *ṣalāt* imaju i intenciju komuniciranja Boga sa ljudima. Semantika riječi *molitva* nema tako široko ‘mističko značenje’ (barem kod bosanskohercegovačkih muslimanskih prevoditelja Kur’āna).

Na gotovo isti način Ćorlukić se ophodi i sa riječju *zakāt*, u islamu - obavezno davanje imetka siromašnima, ubogima, onima koji su u dužničkom ropstvu itd. (Naravno, prevesti riječ *zakāt* riječju *porez*, bilo bi itekako rogozbatno, ali u biti, *zakāt* u islamu jeste vrsta obaveznog davanja novca ili materijalne pomoći, na primjer u žitu, voću, hrani, odjeći... siromašnima! *Zakāt* se prioritetno daje ili dijeli siromašnima u novcu, ali nije neuobičajeno i davanje *zakāta* u naturi). Ćorlukić se opredjeljuje da riječ *zakāt* (ova se riječ na bosanskom često piše kao *zekjat*) prevodi kao ‘milodari’.¹⁹⁶ Drugdje pak vidimo da riječ *zakāt* prevodi kao [materijalni] ‘doprinos’; tako sintagmu (sūra 2,42) *wa aqīmū ṣ-ṣalāta wa ātū z-zakāta* prevodi ovako: ‘Molite se i dajte [materijalni] doprinos...’¹⁹⁷ Ponegdje, opet, riječ *zakāt* prevodi kao ‘darivati’, ‘darivanje’,¹⁹⁸ dok cjeline Kur’āna koje su u arapskom originalu navedene kao *aqīmū ṣ-ṣalāta* prevodi na hrvatski ovako: ‘Klanjajte se svome Svedržitelju [Bogu].’

Ćorlukić poseže za <Svedržiteljem>, tom riječju prevodi arapsku kur’ānsku riječ *Rabb*, e da bi izbjegao uobičajenu riječ ‘Gospodar’ koja je vrlo frekventna u mnogim bosanskim prijevodima Kur’āna. Manje ili više, kroz cijeli je svoj prijevod konzistentan u prevađanju riječi *Rabb* riječju ‘Svedržitelj’ i tu vidimo utjecaj evropskih prijevoda Kur’āna. Recimo, Leopold Weiss (*alias* Muhammad Asad) u svome prijevodu Kur’āna, *The Message of the Qur’ān*,¹⁹⁹ arapsku riječ *Rabb* prevodi na engleski riječju *Sustainer* (*Uzdržitelj*, *Uzdržatelj*), a ne sa *Lord* (Gospodar). Ćorlukić je smatrao da u semitskim religijama (judaizam, kršćanstvo, islam) odnos Bog Gospodar – čovjek sluga (ili rob) ne postoji, već da je posrijedi odnos ‘Svedržitelj’, ‘Uzdržitelj’ (Bog) na jednoj strani i štovatelj ili *službenik*, kako Ćorlukić prevodi riječ ‘*abd*, to jest ‘*abd* jeste onaj Bogu predan čovjek (ili Bogu predano čovječanstvo, ‘*ibādullāh*, po Ćorlukiću *Božji službenici*) na drugoj strani. Dosljedan svome opredjeljenju da ‘*abdullāh* prevodi sintagmom „Božji službenik“, jedan povik ‘Īsāa al-Masiha (Isusa Krista): *Innī ‘abdullāh!* – iz sūre Maryam/Marija prevodi ovako: „Ja sam službenik Božji.“²⁰⁰

Ovim je Ćorlukić u svome prijevodu *Kurana* htio da istakne značenje *islāma* kao *predanosti* Bogu, o čemu je široko pisao u svome djelu „Kamo ideš čovječe“ na šta smo već svratili pozornost. K tome, htio je da u *Kuranu* postigne čitljivost svoga prijevoda temeljne knjige islama na hrvatskom jeziku i da ujedno u toj svojoj hrvatskoj prilagodbi pokaže prijemčivost i privlačnost stila Kur’āna. Ovdje je dobro donijeti početnu ili ključnu sūru Kur’āna (*El-Fatiha*, *Pristup*) u Ćorlukićevoj hrvatskoj prilagodbi:

196 *Kuran*, 304.

197 *Kuran*, 276.

198 *Kuran*, 278.

199 Usp. Muhammad Asad, *The Message of the Qur’ān*, izd. The Muslim World League, Geneva, 1964.

200 *Kuran*, 164.

„U ime Boga,
Sveopćeg Dobročinitelja,
Milostivog!
Tebe Boga hvalimo,
Svedržitelja svjetova.
Sveopćeg Dobročinitelja,
Milostivog, Vladara Dana sudnjega.
Tebi se klanjamo i od Tebe pomoć tražimo.
Upiti nas na pravi put,
na put onih kojima si milost Svoju darovao,
a ne na put onih koji su protiv Tebe izazvali Tvoju srdžbu,
niti onih koji su zalutali!“²⁰¹

Veliki broj prijevoda Kur'āna za riječ *Rabb* – koju Ćorlukić prevodi kao Svedržitelj – daje riječ Gospodar. Ćorlukić smatra da u prijevodu Kur'āna u recipiranju riječi *Rabb* ne treba učitavati *gospodarenje Boga* na Zemlji, u Svemiru i drugdje. Drugim riječima, potrebno je isticati Božansku *milost, brigu, sućut, ljubav*. Nema sumnje da je ovo opredjeljenje pozdravljeno.

Možda najsmjelije realizirana nakana u ovom njegovom prijevodu jeste ona, kad radi razumljivosti svoga *Kurana*, poseže za biblijskim imenima u prevođenju islamskih imena sadržanih u Kur'ānu. Tako u prijevodu imamo da *Hārūn* jeste *Aron*, *Mūsā* je *Mojsije*, *Yūsuf* je *Josip*, *Ibrāhīm* je *Abraham*, *Ishāq* je *Isak*, *Ya 'qūb* je *Jakov*, *Yūnus* je *Jona*, *Nūh* je *Noa*, *Maryam* je *Marija*, *Zekeriyā* je *Zaharija*, *Īsā* je *Isus*, i tako dalje. Ovakvim prevoditeljskim postupkom Ćorlukić želi postići čitljivost svoga prijevoda kod čitateljstva koje je, kulturalno gledano kršćansko ili pak katoličko, i koje je naviklo na biblijske nazive, nomenklaturu i terminologiju. Napomenimo ovdje da kur'ānsku riječ *al-kitāb* (knjiga) prevodi riječju Biblija kad god se iz konteksta vidi da Kur'ān ukazuje na *al-kitāb* u značenju Biblije, bilo to Staroga ili Novoga Zavjeta.

Prevođenje imena iz arapskog originala Kur'āna uvijek je praćeno dilemama i odluka je na prevoditeljima da li će posegnuti za biblijskim nazivljem. Redakcija jednog značajnog djela, *Studijski Kur'ān (The Study Quran)*,²⁰² objavljenog u Americi, koje je u cijelosti urađeno od strane tradicionalnih muslimana ili od muslimanskih konvertita, opredijelila se da kroz cijeli tekst da biblijsko nazivlje iz Kur'āna kad god se razumije da se radi o imenima ili nazivima koji svoj pandan imaju u Bibliji. Jedan od efekata koji se postiže ovakvim prevoditeljskim postupcima jeste neka

²⁰¹ *Kuran*, 26.

²⁰² Usp. *The Study Quran*, translated by Seyyed Hossein Nasr (editor-in-chief), Caner K. Dagli, Maria Massi Dakake, Joseph E. B. Lumbard i Muhammed Rustom, izd. HarperOne, New York, 2015.

vrsta 'kongenijalnog' i uzajamno sporazumijevajućeg čitanja Biblije i Kur'āna. Posve smo uvjereni da je to Ćorlukić imao u vidu.

6. Teologija Ćorlukićeva prijevoda Kur'āna

Iako se može ustvrditi da je prevoditeljja Filipa Ćorlukića izučavanjima Kur'āna privukla 'neteološka narav' temeljne islamske svete knjige, ipak nijedan prijevod ne može izbjeći izvjesnu mjeru 'teologiziranja Kur'āna'. Stoga, ovdje ćemo tek preliminarno ukazati i na teološke osobnosti Ćorlukićeva *Kurana*. Svako ko se na jedan obavezujući način bavio Kur'ānom, doznao je da su njegova štiva, diskurs i kazivanja itekako podesni za raznolike 'teološke navigacije' i prevoditeljska iskrivljavanja 'prvotnih' ili 'izvornih' intencija Teksta. Da ovdje navedemo tek jedan primjer iz Kur'āna iz kojeg se tek ovlašno vidi o kakvim se hermeneutičkim problemima radi. Naime, sūra *Yāsīn* (36., redak 35.) u arapskoj transkripciji glasi:

Li ya 'kulū min tamarihī wa mā 'amilathu aydihim.

Ovaj arapski original može se prevesti na dva osnovna načina:

- A) „Neka ljudi jedu od plodova koje dariva Bog, i od onoga što sami svojim rukama pripreve!“²⁰³
B) „Neka ljudi jedu od plodova koje dariva Bog, a te plodove ljudi nisu svojim rukama pripravili!“

Arapsku riječ *wā* u izvorniku, i na ovom mjestu u Kur'ānu, moguće je prevesti kao sastavni veznik (*i*), ali i kao rastavni veznik (*a*). Kako se posve jasno vidi, čitanje u varijanti A afirmira čovjekovu marljivost, aktivnost i kreativnost, to jest, čovjek u pripravljanju i gajenju plodova saraduje sa Bogom, jer čovjek navodnjava vrtove, bašče, njive. U varijanti B imamo čitanje (*i* tumačenje) koje rezolutno poručuje da je sve u Božijim rukama, da u plodovima koje daje Bog, čovjek nema nikakva udjela osim da ih jede, konzumira. Ovakvih mjesta gdje nam se izvornik Kur'āna nudi u plethorama prevoditeljskih rješenja i tumačenjskih mogućnosti ima na hiljade. Posebna hermeneutička disciplina koja se zove *qirā'ātu l-qur'ān* (*readings of the Qur'ān*) ili /varijantna/ čitanja Kur'āna, bavi se multiinterpretabilnošću Teksta Kur'āna. Naravno, na prevoditeljima Kur'āna je da budu odgovorni i da čuvaju integritet Teksta Kur'āna, drugim riječima: da ga (teološki, filološki, egzegetski) ne iskrivljuju.

Uz gred spominjemo: Prvi katolički prijevod Kur'āna na latinski iz 1143. godine, koji je uradio Robert iz Kettona (Robert Ketonski), vrvi od namjernih iskrivljavanja kur'ānskog izvornika u prijevodu. Óscar de la Cruz Palma nedavno je o tome objavio studiju „Robert de Ketton, traditore...“ („Robert Ketonski, izdajica...“).²⁰⁴ Óscar de la Cruz Palma ovdje se poigrao sa izrekom drevnih

203 U svome prijevodu ili *Kuranu* Ćorlukić se opredjeljuje za ovo čitanje, njegov prijevod glasi: „...da bi oni jeli njihove plodove, i od onoga što su proizvele njihove ruke...“ (*Kuran*, 94)

204 Usp. Óscar de la Cruz Palma, *Robert de Ketton, traditore: Manifestations of anti-Islamic Radicalism in the First Latin Translation of the Qur'ān*, objavljeno u: *The Latin Qur'ān, 1143-1500.*, translation, transition, interpretation, uredili Cándida Ferrero Hernández i John Tolan, De Gruyter, Berlin, 2021., pp. 111-121.

Latina: „*Traduttore, traditore!*“ (‘Prevoditelj, a izdajica’).²⁰⁵

Naravno, kad ovo kažemo odmah se dolazi do onog najvažnijeg pitanja – a ko je taj ko određuje šta su ‘prvotne intencije Teksta’? Odgovora je mnogo, a u islamskim hermeneutikama i egzegezama Kur'āna uglavnom se ukazuje da je islamska (pobožna, nabožna, obredna, filološka, teološka, teozofska, mistička) tradicija ta koja sa/određuje šta jesu izvorne ili prvotne intencije Kur'āna.

U svojoj knjizi „Kamo ideš čovječe“, kao i u opsežnom eseju „Islam kao religija, kultura i civilizacija“²⁰⁶ te u drugim svojim esejima o islamu i Kur'ānu, Ćorlukić sebe posvjedočuje kao autora koji o temeljnoj knjizi islama piše odvažno, ozbiljno, privlačnim stilom, koji upućeno i znanstveno utemeljeno piše o islamu, ukratko: pokazuje se kao čovjek dostojan da se predstavi i kao prevoditelj Kur'āna na hrvatski jezik. K tome, kako smo već kazali, Ćorlukić je pristupio Bibliji i Kur'ānu kao jedinstvenom opusu ‘semitskog religijskog genija’, Kur'ān ne odbacuje magistralna biblijska učenja i posvjedočenja, već ih potvrđuje i tradira, štaviše pokazuje se kao knjiga koja bdije nad onim, kako se vjeruje, od Boga objavljenim nasljeđem prije sedmoga stoljeća po ‘Īsāu al-Masīhu (Isusu Kristu). Ćorlukić je posve uvjeren da je biblijska baština *Deset Zapovijedi* ujedno i kur'ānska baština tih *Zapovijedi*, moral i čudoređe Biblije u Kur'ānu su dobili svoj procvat te je tako, rečeno njegovim riječima, Kur'ān iskonski baštinik i tumač Biblije, ali i ona monoteistička Božanska Tradicija koja, osvježeno i osnaženo, daje u nasljeđe čovječanstva vijesti o Bogu, Univerzumu i Bivstvovanju. Eto, ukratko, to je Ćorlukićeva teologija od koje polazi u svome prevađanju Kur'āna. Sve drugo što vidimo u *Kuranu* (tj. Ćorlukićevu hrvatskom prijevodu) jeste izvedba ili provedba te njegove teologije.

Iz prijevoda dva kur'ānska pasaža vidi se njegova prevoditeljska briga da pomno prevede monoteizam islama:

„Bog je jednoća, osim Njega nema Boga. Vječni je i Živi! Ne obuzima ga ni drijemež ni san. Njegovo je ono što je na Nebesima i ono što je na Zemlji. Tko je taj koji bi se mogao kod Njega zauzimati, osim s Njegovom dozvolom?“²⁰⁷

„Bog je svjetlo nebesa i Zemlje. Primjer Njegova svjetla je kao udubina u zidu u kojoj je svjetiljka; svjetiljka je u staklu, a staklo se pričinja kao blistava zvijezda, koja se pali iz blagoslovljenog maslinova stabla – ni istočnog, ni zapadnog – čije ulje skoro da svijetli i ako ga vatra nije dohvatila. Svjetlo nad svjetlom! Bog vodi Svojoj svjetlosti onoga koga odluči, i Bog navodi ljudima primjere. Bog znade svaku stvar.“²⁰⁸

Nesumnjivo, prijevod je i jasan i nadahnut. Uvodeći riječ „jednoća“, to jest da je Bog – *jednoća*, Ćorlukić priziva upomoć svoja znanja iz fizike, onih disciplina fizike koje tvrde da je sve Postojanje, da je sve cjelokupno Bivstvovanje, ujedinjeno u jednome kontinuiranom tonalitetu postojanja.

205 Podsjećamo tek uzgredno da izreka na francuskom „*belle infidèle*“ (*lijepa nevjerna!*) ukazuje na prijevod. Naime, ako je prijevod lijep nije vjeran originalu, a ako nije lijep onda je vjeran originalu.

206 Usp. Filip Ćorlukić, *Islam kao religija, kultura i civilizacija*, pogovor *Kuranu*, izd. Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2001., str. 391-432.

207 Kuran, 294.

208 Kuran, 359.

Praktički, *Božanska jednoća* – poslužimo li se terminologijom Filipa Ćorlukića – prožima sve Bivstvovanje, sve Postojanje. U islamskoj filozofiji to se zove *at-tawhīd* (jednoća, jedinstvo Božija; na engleskom *the Oneness*, na njemačkom *die Einheit*, itd). Podsjetili smo maloprije na davno otkriće sufija islama o tome koji je odnos Boga i Multiverzuma. Naime, sufije tvrde da svjetlost prožima bezbojnu staklenku, kao što i Bog jeste Svojim Svakad i Svukud u svijetu. Praktički, u svakoj pori bezbojne staklenke je prisutno svjetlo kao jedna jednoća (cjelina!) koja objedinjuje staklenku. (Ali staklenka ostaje staklenka, a svjetlo – svjetlo!)

Štaviše, islamski mistici kažu: Božansko svjetlo prožima i obojenu staklenku, preinačavajući bijelu i nebojenu svjetlost u – obojenu! To znači da između Božije jednoće ili Boga kao jednoće i Bivstvovanja, (ili Postojanja, ili Svjetova) ima i nahodi se jedna začuđujuće razgranata saradnja! Bog nije odvojen od svijeta, ali On nikada ne postaje Svijet, On ne postaje ono što stvara!

Čestitkama treba odati priznanje Filipu Ćorlukiću na tome što je respektabilno prenio upravo tu i takvu <mističnost kur'ānskoga štiva>. To vidimo i na njegovom insistiranju da arapsku i drevnosemitsku riječ *Allāh* prevodi hrvatskom (srpskom, bosanskom, crnogorskom...) riječju *Bog*. Nesumnjivo, time za hrvatsko čitateljstvo njegova *Kurana* osigurava prohodnost u shvaćanju i intimnost u doživljaju štiva temeljne islamske knjige. Ćorlukić kaže:

„Mi [Hrvati], kao i svaki drugi narod imamo svoju riječ i pojam: Bog. Zašto bismo onda pisali i izgovarali arapsku riječ Allah, kad je značenje potpuno isto, a i Kur'ān izričito tvrdi da je to isti Bog. Ovako, tvrdeći da je 'muslimanski Bog, Allah', dovodimo se u opasnost da to prihvatimo kao da se radi o dva različita boga! Uostalom, u Bibliji na arapskom jeziku, riječ Bog napisana je na arapskom jeziku, a to znači: Allah. Isti je slučaj i s brojnim imenima koja se spominju u Bibliji i u Kuranu. Ta biblijska imena u određenom su obliku prihvaćena u cjelokupnoj kulturi Zapada, pa je logično da smo i mi usvojili te, hrvatskom jeziku prilagođene nazive Mojsije, Isus i druga. Ako su ta imena u našem jeziku usvojena u tom obliku, tada pisanje istih imena [u prijevodu Kur'āna na hrvatskom] u arapskoj varijanti ne samo da se protivi jezičkim pravilima, nego djeluje i zbunjujuće.“²⁰⁹

Ovim pasażom Ćorlukić posvjedočuje svoju želju da kao prevoditelj Kur'āna na hrvatski postigne prohodnost u razumijevanju ove svete knjige. Ćorlukić se u svojim tekstovima kojima je komentatorski opremio svoj prijevod nije detaljnije bavio arapskim jezikom Kur'āna kao svetim jezikom islama i muslimana. Tu je tematiku uglavnom ostavio postrani.

Pa iako su nomenklatura, nazivlje i imena Kur'āna ostali na tragu dugotrajnog kulturalnog djelovanja Biblije u hrvatskom jeziku, ovaj se prijevod čita na jedan 'islamski način', muslimansko čitateljstvo ne doživljava *Kuran* prevoditelja Ćorlukića kao neku vrstu 'kršćaniziranja islama i Kur'āna'.

Napokon, Ćorlukić je u svojim prijevodnim rješenjima pribjegavao blagim racionaliziranjima diskursa Kur'āna. Za to ima nekoliko primjera. Recimo, kad prevodi 96. sūru Kur'āna koja se naziva

209 Kuran, 430.

'*Alaq*, on kao i drugi prevoditelji traži kako da na najljepši način izrazi značenje riječi '*alaq*. Komentari Kur'āna naglašavaju da riječ '*alaq* sadrži intenciju 'kačenja' ili 'zametanja', npr. zametanja klice za plodno tlo, odatle neki kažu da prve alineje ove sūre

Iqra' bi-smi rabbika llađi ĥalaq,

ĥalaqa l-insāna min 'alaq –

znače:

„Čitaj riječi Kur'āna u ime tvoga Gospodara

koji sve stvara, stvara čovjeka od zametka...“

Ćorlukićev prijevod ove alineje (96:1-2) glasi:

„Objavljuj, u ime tvoga Svedržitelja koji stvara,

stvara čovjeka od embrija!“²¹⁰

Kao čovjek koji je bio upućen u glavne narative embriologije, Ćorlukić je smatrao da arapsko-semitsku riječ '*alaq* treba prevesti kao embrio. Naravno, u pravu je. Ali i mnogih drugih šesnaest prevoditeljskih rješenja za ovo mjesto (i za mnoga druga) su valjana, kao recimo *zametak*, *ugrušak*, itd. Kur'ān je u svojoj riječi, ali je Kur'ān jednako tako i u svojim tumačenjima. Kad se u Kur'ānu kaže da Bog čovjeka stvara od nečega što je '*alaq*, to jest od nečega što se zametnulo za nešto, zakačilo za nešto, onda to znači da je sam čovjek taj '*alaq*, jer ljudsko biće u majčinoj maternici pupčanom vrpcom vezano je za majku, potom je kad se rodi plućima vezano za zrak, potom je ovisno o hrani, vodi, itd. Dakako, Ćorlukić ima pravo kad riječ '*alaq* prevodi kao embrij, tim prijevodnim rješenjem on je osvježio uvide u Kur'ān.

Ćorlukića ponekada vidimo i kao prevoditelja koji je pod utjecajem filozofijskog pojmovnog instrumentarija, tako riječ *aṣ-ṣamad* iz 112. sūre, a koja se odnosi na Boga Koji je Neovisan, prevodi riječima: „On je Vječni, Neprouzročeni Uzrok.“. Prisjetimo se da djela patristike, kao i rasprave muslimanskih teologa ili *mutakallimūna*, nikada nisu riješile sve probleme definiranja „Neprouzročenoga Uzroka“.

Jedna stanovita novina u tradiciji prevađanja Kur'āna na zapadnom Balkanu, a koju Ćorlukić uvodi na margine svoga prijevoda, jesu kratki signali ili upute, neke vrste sižea koje ukazuju na to šta je ono glavno u tekstu na glavnim dijelovima stranice. „Kažnjavanje vojske sa slonovima“²¹¹ nagovor je prevoditelja da se čitatelj začudi kako su mala, sitna „leteća stvorenja Eba-bil“ rastjerala pješadiju koja je vodila slonove. „Kada dođe pobjeda“²¹² aluzija je prevoditeljeva na kontinuirano širenje islama ili širenje predanosti Jednome Jedinome Bogu'. „Kada se sunce smota“²¹³, riječi su koje ukazuju da

²¹⁰ *Kuran*, 20.

²¹¹ *Kuran*, 31.

²¹² *Kuran*, 32.

²¹³ *Kuran*, 34.

će se naša zvijezda Sunce u času Smaka Svijeta 'uklupčati' i potamniti, zgasnuti. „Svakom prema njegovu ponašanju“²¹⁴, riječi su Ćorlukićeve koje ukazuju na kur'ānske stavke da čovjekovi koraci na Zemlji nisu uzalud i da je čovjek odgovorno biće. Nadalje, tvrdnja „Abraham razbija idolske kipove“²¹⁵ ukazuje na jednu epizodu obračuna monoteiste Abrahama sa njegovim politeističkim narodom koji je bio tlačiteljski; naime, taj narod iz politeizma nije mogao izvesti spoznanje da je Jedan Jedin Bog stvorio sva stvorenja, te da čovjekovo poštovanje stvorenja proishodi iz činjenice da smo svi stvoreni od Jednoga Jedinoga Stvoritelja. „Je li teže stvoriti vas [ljude, čovječanstvo] ili nebo?“²¹⁶ – prevoditeljska je parafraza koju Ćorlukić ističe na margini i kojom se posve jasno kaže da je činjenica stvaranja Univerzuma itekako značajnija od stvaranja čovjeka. I tako dalje. Ovih bilježaka ili signala na marginama prijevoda ima nekoliko stotina i vrlo su korisne u vođenju čitatelja da što smjernije razumiju poruke Kur'āna.

7. Riječ na kraju

Ovaj prijevod Kur'āna na hrvatski (*Kuran*) Filipa Ćorlukića pokazuje da se univerzalnost Kur'āna otvara i onim intelektualcima koji po svojoj užoj obrazovnoj vokaciji nisu arabisti, orijentalisti ili islamolozi. Ćorlukić je nekoliko desetljeća proučavao religije i njihove fenomene, posebno se usredsredio na judaizam, kršćanstvo i islam. Ta naukovna interesiranja odvela su ga da se u svojim usredsređenim opredjeljenjima dugo bavio islamom i Kur'ānom. Godine 2001. izlazi njegov prijevod koji je, u to nema nikakve sumnje, pisan lijepim hrvatskim jezikom, općerazumljivim idiomom, prijemčivim i nadahnutim. Kad je posrijedi Ćorlukićev hrvatski jezik, on sam kaže:

„Što se tiče jezika, u prijevodu na hrvatski nastojao sam dosljedno slijediti logičan kuranski pristup: 'Arapima na arapskom', pa u skladu s time i: 'Nama na našem jeziku'. Pored oštrog 'lektoriranja' Čauševićeva i Korkutova prijevoda, nastojao sam još i učiniti razumljivim one dijelove teksta koji su bili nerazumljivi zbog jezičke nespretnosti prevoditelja. U slučajevima kada je značenje nekog teksta ova dva prevoditelja bilo različito, tada sam se pomogao mnogo boljim engleskim prijevodom Asada Muhameda, pa sam odabirao ono značenje, koje su dala dvojica od ove trojice. Ako su pak sva trojica isti tekst prevela različito, tada sam tražio pomoć od Muftije Ševka Omerbašića, koji dobro poznaje arapski jezik.“²¹⁷

K tome, prijevod Kur'āna Filipa Ćorlukića opremljen je dodatnim bilješkama, fusnotama, kao i važnim uputama ili signalima sa margina na blizu četiri stotine stranica. Prevoditeljske upute i signali imaju ulogu međunaslova u ovom prijevodu. Na mnogo načina, bilješke sa margina dinamiziraju čitateljski doživljaj, daju prevedenom tekstu nužno potrebnu koherentnost, ukazuju na povezanost unutarnje strukture Kur'āna.

²¹⁴ *Kuran*, 37.

²¹⁵ *Kuran*, 55.

²¹⁶ *Kuran*, 69.

²¹⁷ *Kuran*, 430.

Činjenica da se Filip Ćorlukić odvažio da svoj prijevod objavi prema jednom vjerovatnom hronološkom redoslijedu sūra ili poglavlja Kur'āna, ovom njegovom prijevodu daju posebnu prohodnost i to doprinosi čitljivosti ovog djela.

Napokon, a to je možda najvažnije, prijevod pokazuje da su sveta štiva neka vrsta dragocjenih spremišta naših identiteta i vrjednota do kojih držimo. Filip Ćorlukić je svojim prijevodom Kur'āna na hrvatski, ili *Kuranom*, pokazao kako dijalog, pa i onaj međureligijski i međuvjernički, može pomoći naročito onda kad želimo osjetiti kako izgleda suživot drugih sa Bogom. Smatramo da će ovaj prijevod tek imati svoje vrijeme, jedan svoj drugi nastup. U tim nadanjima završavam ovaj tekst u danima koji muslimane sve više približavaju mjesecu Ramazanu.²¹⁸

Literatura:

- Bikaj, Moris (Maurice Bucaille), *Biblija, Kur'ān i nauka (La Bible, le Coran et la Science)*, izdanje na bosanskom, Sarajevo, 2001.
- Borić, Tamara, *Interview: "Filip Ćorlukić – O crkvi, religiji, državi, genetici, ratovima"*, *Nacional*, 19. 06. 2016.
- Ćorlukić, Filip, *Islam kao religija, kultura i civilizacija*, pogovor *Kuranu*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2001., str. 391-432.
- Ćorlukić, Filip, *Kamo ideš čovječe*, Prosvjeta, Zagreb, 1983.
- Ćorlukić, Filip, *Quo Vadis Homo: Katastrofa ili savršenstvo?*, izd. Fokus komunikacije d. o. o., Zagreb, 2016.
- Karić, Enes, *Kako čitati Kur'ān, I – II*, Media centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2020.
- Karić, Enes, *Kako tumačiti Kur'ān*, II izdanje, Tugra, Sarajevo, 2018.
- KOPAH (Koran)*, preveo na srpski Mićo Ljubibratić Hercegovac, izd. zadužbina Ilije M. Kolarca, Beograd 1895.
- Kur'ān Časni*, preveli Mehmed Džemaludin Čaušević i Muhamed Pandža, Sarajevo, 1937.
- Kuran s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima*, priredio i komentirao Filip Ćorlukić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2001.

218 "Ovaj esej pisao sam krajem 2023. i početkom 2024. godine. Dok sam ga pisao, pretpostavljao sam da je gospodin Filip Ćorlukić živ. Naime, prije nekoliko godina čuo sam od uvaženog muftije u mirovini, gospodina Ševka Omerbašića, da je Filip Ćorlukić zagazio u duboku starost i da živi u domu za starije u Puli. Nedavno, prije nepuna dva mjeseca, saznao sam da je Filip Ćorlukić preminuo 18. decembra 2022. godine u domu za stajre u Puli. Doživio je gotovo punih 95 godina."

Palma, Óscar de la Cruz, „Robert de Ketton, traditore: Manifestations of anti-Islamic Radicalism in the First Latin Translation of the Qur’ān“, u: Rahman, Fazlur, *Major Themes of the Qur’ān*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1994.

Scheler, Max, *Položaj čovjeka u kozmosu*, preveli Vladimir Filipović i Sulejman Bosto, Logos, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

The Koran, translated by John Medows Rodwell, Bantam Classic, New York, 2004.

The Latin Qur’ān, 1143-1500., translation, transition, interpretation, ur. Cándida Ferrero Hernández i John Tolan, De Gruyter, Berlin, 2021.

The Study Quran, translated by Seyyed Hossein Nasr (editor-in-chief), Caner K. Dagli, Maria Massi Dakake, Joseph E. B. Lumbard i Muhammed Rustom, izd. HarperOne, New York, 2015.

Hermeneutics and Exegesis of the Qur’an by Filip Ćorlukić

Abstract

This essay indicates the main plans that should be studied when dealing with the works of Filip Ćorlukić in which he investigates the Qur’ān, whether he realizes this through the translation of the Islamic holy book within its Croatian language adaptation, or through comparing the Qur’ān with the Bible, Islam with Christianity, or, on the other hand, through Ćorlukić’s personal and unique studies of the Qur’ān. This essay focuses especially on Ćorlukić’s scientific experiments in which he reconciles „true“ science and „true“ religion, the texts of the Bible and the Qur’ān, the teachings of Judaism, Christianity and Islam, the positions of scientism and theism.

Key words: Religion, science, Islam, devotion to God, Bible, Qur’ān, man, DNA, evolution.

This journal is open access and this work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.